

Reformiver og partistrid

KAMPEN OM ESBJERG SKOLEPLAN 1899-1903

Af VERNER BRUHN

Esbjerg voksede efter anlæggelsen af havnen omkring 1870 i løbet af en generation fra mindre end en landsby til en større købstad. Denne hastige etablering af et bysamfund afdækkede på en række områder, bl. a. skolevæsenets problemer, der kendes også fra andre byer, men her fremtrådte mere markant.

I det følgende behandler seminarieadjunkt *Verner Bruhn* vedtagelsen af byens skoleplan af 1899. Interessen samler sig mindre om selve planens indhold, mere om den skolestrid, den fremkaldte. Det er sammenhængen mellem skole-syn og politiske opfattelser, der belyses i artiklen.

Forhistorien

Indtil 1877 havde Esbjerg ikke nogen offentlig skole; nybyggerne eller pionererne, som de kaldtes senere, måtte sende deres børn til Bol-desager skole i Jerne sogn eller lade dem undervise i en af de små private skoler, der hurtigt skød frem, hvis børnene i det hele taget fik nogen undervisning. Streng overholdelse af undervisningspligten prægede ikke det første Esbjerg-samfund, og i hvert fald om sommeren var skolegang et ret ukendt begreb.

1. oktober 1877 blev den første offentlige skole taget i brug med 137 elever og 3 lærere, 2 helårs og en vinterlærer¹. Indbyggertallet og dermed børnetallet var i hurtig vækst, et par tal kan illustrere udviklingen²:

	indbyggerantal	børn i under- visningspligtig alder
1870	460	ca. 100
1880	1.529	367
1890	4.111	550
1901	13.335	2.414
1911	18.205	3.828

Stigningen i 90'erne var voldsom efter en nedgang i 80'erne. Fra 1893 til 1898 næsten fordobledes antallet af elever – 850 til 1.674, i forskolen endda fra 230 til 810!³

Selv om byen havde mange udgiftsområder, måtte en væsentlig del

af de offentlige midler gå til skolevæsenet; skolebyggeriet måtte naturligvis finansieres ved lån. Tidstavlen for byggeriet ser sådan ud⁴:

1877	Skolen i Skolegade	4 klasseværelser (sælges i 1896)
1889	Danmarksgades skole . .	8 klasseværelser
1894	Skolen i Norgesgade . .	8 klasseværelser, lærerværelse og kontor
1896	Skolen i Østergade	8 klasseværelser
1896	Vestre skole	8 klasseværelser
1903	Skolen i Stormgade	27 klasseværelser, særlokaler, baderum m. m.
1910	Udvidelser i Danm. skole og Norgesg.	14 klasseværelser

Fra 1877–87 var der halvdagsundervisning for alle børn, i 1887 oprettedes den første heldagsklasse, men først i 1904 kunne man slippe af med den sidste halvdagsklasse.

Til 1894 var Esbjerg en del af Jerne sogn, men udskiltes så som selvstændig kommune. Samtidig hermed fik byen sin første skoleplan (1. maj 1894, appr. af kultusmin. 31/5)⁵, og efter denne var skolen organiseret i 3 afdelinger:

Forskolen for børn fra 7–10 år.

Hovedskolen for børn fra 10–14 år.

Vinterskolen for børn der kun gik i skole i vinterhalvåret, dvs. fra november til maj.

1. januar 1899 blev Esbjerg købstad, og allerede den 10. januar kunne borgmesteren meddele det nytiltrådte byråd, at skolekommissionen og skoleudvalget i fællesskab ville fremkomme med forslag til en ny skoleplan⁶, nødvendiggjort både af byens overgang til købstad og af ændringerne i skoleloven (24.3.1899). I løbet af sommeren blev arbejdet gjort færdigt, den 13. september afleverede skolekommission og skoleudvalg Forslag til en skoleplan for købstaden Esbjerg⁷, og den 20. i samme måned blev det forelagt i byrådet⁸.

Om denne skoleplan kom der til at stå en heftig strid, dels mellem byens lærere og skolekommission/byråd, dels mellem byråd og undervisningsministerium. Først den 28. april 1902 vedtoges skoleplanen i byrådet, og den 30. juli stadfæstede ministeriet planen, der på det tidspunkt dog havde undergået væsentlige ændringer, og endelig i 1903 løstes de uoverensstemmelser, som var taget ud af planen i første omgang.

Esbjergs første kommuneskole er ombygget til forretningsbrug, den næstældste er ombygget. Den ældste, der endnu er i brug i de oprindelige lokaler, er Vestre skole, opført 1896. (Byhistorisk Arkiv).

Baggrunden for striden

Det er naturligt at spørge, hvorfor vedtagelsen af en skoleplan kunne give anledning til en årelang, bitter politisk strid. Det ville ligesom have været mere passende, at striden havde drejet sig om pædagogiske problemer!

En forudsætning for striden var tilstedeværelsen af politiske grupperinger. Siden 1880'erne fandtes der en Højreforening i Esbjerg⁹, men først i 1890'erne organiseredes Socialdemokratiet, og virkelig slagkraft fik dette ikke, før redaktør J. P. Sundbo i 1898 kom til byen¹⁰. Hermed var der skabt en opposition til den borgerlige gruppe i byrådet, og skolespørgsmålet var her som overalt i landet en mærkesag for Socialdemokratiet. Sagen om skoleplanen blev på en måde den første styrkeprøve mellem de to parter.

Begge parter var enige om nødvendigheden af at reorganisere skolevæsenet. Den stærke vækst i befolkningstallet betød, at en stadig strøm af tilflyttere gik til Esbjerg, og befolkningen var en yderst sam-

mensat og uensartet blanding af mange sociale kategorier med vidt forskellig tradition i forholdet til skolen¹¹. Skulle byen klare sig i fremtiden – og få et bedre ry på sig end det der lå i navnet »Danmarks Chicago« – så måtte der sættes ind for at forbedre skolen. Hvorledes synet var på Esbjerg i mange kredse – ikke mindst i embedsmandskredse – kan illustreres bl. a. ved et svar som Ribe amts skoledirektion ved *provst C. A. Obelitz* sender skolekommissionen i byen. Provsten svarer på embeds vegne på en ansøgning om tilladelse til at opslå et nyt lærerembede, at det er unødvendigt »thi den største del af kommunens børn hører til den samfundsklasse, der lever deres liv som de gamle nomader, i dag her, i morgen et helt andet sted...«¹² Man forstår de lokale myndigheders ønske om at vise provsten noget andet.

Der var derimod ikke enighed om, hvor meget der skulle ofres. I midten af 90'erne havde byen gennemlevet den »amerikanske periode« med en uhyggelig grundspekulation, og denne krise havde næsten slået bunden ud af det unge samfunds økonomi. Derfor måtte der tages hensyn til byens økonomiske formåen.

Her kom et principielt spørgsmål ind, nemlig forholdet til privatskolerne. Socialdemokraterne havde et udpræget ønske om at få disse skoler om ikke udryddet, så dog reduceret i antal. »Betalingskoler er udemokratiske og tjener til at skabe uheldige forhold mellem børn...« erklærer det socialdemokratiske mindretal i skolekommissionen¹³.

Den borgerlige gruppe kunne med megen vægt hævde, at det var urimeligt at bruge penge på skolegang til børn, der allerede gik i skole, når der var brug for pengene til andre formål.

Det viste sig da også at være svært at udrydde privatskolerne. I skolevæsenets første beretning fra 1902 nævnes følgende privatskoler:

Esbjerg Realskole	225 elever
Frk. Clemmensens skole	40 elever
Østerbros Privatskole	30 elever
Fru Sørensens skole	15 elever
Frk. Nielsens skole	13 elever
Lærer Chr. Jensens skole	12 elever
Frk. Gesners skole	10 elever
(Undervist i hjemmet	4 elever)

I alt altså 349 elever eller rundt regnet 15 % af byens skoleøgende børn.

Der er grund til at standse et øjeblik ved realskolen, der var langt den største af privatskolerne. Skolen var begyndt i 1883, men reorganiseret i 1889, og i det næste tiår voksede den i kvantitet og kvalitet under *skolebestyrer O. Rybner Petersens* ledelse¹⁴.

Realskolen havde i 1891 fået tilladelse til at føre sine elever frem til alm. forberedelseseksamen¹⁵, og realskolen var således den eneste skole i byen, hvor eleverne kunne få en eksamen.

Man kunne derfor vente, at socialdemokraterne ville forsøge at sætte realskolen ud af spillet, når den nye skoleplan indførte borger-skoleeksamen i kommunens skolevæsen, men det ser ud, som om realskolen får lov at arbejde videre uantastet.

Spørgsmålet om at lade realskolen overgå til kommunen havde været drøftet tidligere, tanken var fremme på et bestyrelsesmøde i skolen i 1893¹⁶, og redaktør Sundbo anbefalede det på skolens generalforsamling i 1898¹⁷. Der kom imidlertid ikke noget ud af drøftelsen, og skolen arbejdede videre som privatskole med et kommunalt tilskud, og kommunen havde til gengæld rådighed over et antal fripladser på skolen.

Årsagerne til, at Sundbo ikke kraftigere gik til angreb på realskolen var naturligvis flere. Det skal huskes, at byrådet havde borgerligt flertal til 1905, og på det tidspunkt var situationen ganske anderledes, bl. a. var mellemskoleordningen da indført både på realskolen og ved kommunens skolevæsen. Med den vanskelige økonomiske situation i erindring ville det ikke være let at vinde tilslutning til at angribe en skole i så god vækst som realskolen, og måske var det netop skolens omdømme, der var den vigtigste årsag. Sundbo erkendte realskolens kvalitet i så høj grad, at han lod sin ældste datter Katharina indskrive i realskolen, og hun var i 1910 mellem skolens (på det tidspunkt: gymnasiets) første studenterhold¹⁸. Sundbo blev flere gange udsat for angreb fra sine partifællers side, fordi han sendte sine børn til en betalingsskole, og naturligvis hæmmedes han i angreb på skolen af dette forhold¹⁹. Inderst inde var Sundbos mål for det kommunale skolevæsen måske netop at nå det stade, som Rybner Petersen havde nået på sin skole. Endelig bliver sagen ikke mindre kompliceret af, at Rybner Petersen i 1899 valgtes til byrådet af Højre, og at skolekommissionens formand, *pastor C. Bruun*, også var formand for realskolens bestyrelse.

Hovedpersonerne

Hovedaktørerne i de næste års politiske drama er allerede nævnet; det kan være rimeligt at præsentere dem nærmere, for de øvrige henvises til navnelisten s. 110.

Chr. Bruun var formand for skolekommissionen i hele perioden. Han var blevet teologisk kandidat i 1876 og blev knap 40 år gammel Esbjergs første sognepræst i 1891. Han levede sig på udmærket måde ind i vilkårene i den unge by og nød stor anseelse overalt. Han knyttede sig nær til Indre Mission og var virksom både ved missionshusenes bygning og ved arbejdet med søndagsskolerne. I skolekommissionsarbejdet deltog han med stor pligtfølelse, og han var ikke bange for at gå nye veje i undervisningen, kun én ting måtte ikke røres: religionsundervisningen, og det var just et område, som hans modpart gerne ville ændre ved.

Modparten var redaktør *Jens Peter Sundbo*, socialdemokraternes førstemand. I 18-års alderen kom han på Vejstrup højskole på Fyn og senere 3 år på udvidet højskole i Askov. Inden han kom til Esbjerg havde han selv virket som højskolelærer i nogle år, og det er i smuk overensstemmelse med denne fortid, som han aldrig fornægtede, at han var skaberen af den første arbejderhøjskole. Han var den drivende kraft bag arbejdet med at skabe et tidssvarende skolevæsen i Esbjerg; myreflittig og begejstret kastede han sig ud i arbejdet. Han var en omvæltningens mand, intet kunne ske hurtigt nok. Hans temperament var glødende, og i sin avis hegledede han modstanderne igennem i et sprog, der selv for den tid var voldsomt og sårende, men hans idealisme og glødende tro på sin sag kaster et formildende skær over ham. I 1918 blev han valgt til folketinget, og han havde derefter mindre tid til det kommunale arbejde.

Den tredje hovedperson var *Olaf Rybner Petersen*, bestyreren af realskolen. Han var bestyrer af Hinnerup realskole, da han blev hentet til Esbjerg i 1889 af den nye bestyrelse for realskolen, som kort forinden havde overtaget fallitboet efter den tidligere realskole. Han var en overordentlig dygtig skolemand, der ikke blot førte sin skole frem til den føromtalte anerkendte position, men som også på mange områder var en foregangsmand på skolevæsenets område. I 1892 indførte han således fællesundervisning for piger og drenge, og samme år indførte han sløjd som skolefag. Få år senere kom skolekøkken og håndarbejde

til, og i 1899 indkøbtes en *Laterna Magica* og en lysbilledsamling på næsten 400 billeder.

Han nød stor respekt i byen, og i 1899 valgtes han af Højre til byrådet. Han blev naturligt gruppens skolepolitiske ordfører og talsmand for flertallets synspunkter. I 1907 forlod han Esbjerg og blev skoledirektør på De vestindiske Øer²⁰.

Skoleplanen af 1899

Med udtrykket skoleplan har skolekommission og skoleudvalg tænkt sig, både hvad vi i dag kalder en skoleplan og en undervisningsplan og en instruks for lærerpersonalet.

Det er nok én af årsagerne til, at forslaget er et digert dokument, der omfatter ikke mindre end 93 artikler. Forslaget er disponeret således²¹:

Skolerne og skoledistrikterne	§§ 1– 6
Adgangen til skolerne og klasseinddelingen	§§ 7–18
Undervisningens ordning og omfang	§§ 19–37
Den daglige skoletid, ferier m. m.	§§ 38–43
Skolens orden, tugt og tvangsmidler	§§ 44–60
Lærerpersonalet	§§ 61–80
Særlige bestemmelser	§§ 81–93

Nogle af forslagets hovedpunkter skal nævnes og kort omtales:

Med hensyn til skolens organisation inddeles denne i tre afdelinger:

Forberedelsesskolen omfattende de tre første skoleår,

Hovedskolen med udvidet halvdagsundervisning,

Borgerskolen der førte frem til borgerskoleeksamen. (§ 1)

Endvidere indsattes en løfteparagraf om oprettelse af en hjælpe-skole eller hjælpeklasse (§ 6). Man havde både i forberedelses- og hovedskolen bevaret halvdagsundervisning (§ 8), hvorimod borgerskolen kun havde heldagsundervisning. Klassekvotienten fastsattes til 25 elever i første klasse, alle andre klasser 30 (§ 17). Undervisningen i forberedelsesskolen skulle varetages af lærerinder (§ 20), men der skal »gøres et forsøg med at lade én eller to lærere fra hovedskolen . . . give timer i forberedelsesskolen, og hvis da dette forsøg . . . får et tilfredsstillende udfald, kan der, når forholdene kræve, at der

antages nye lærerkræfter ved forberedelsesskolen ansættes lærere ved denne.«

Planen indeholdt mange skoletanker, som først en senere tid har accepteret. For eksempel skulle lærerne afholde klasselærermøder, for at de kunne have nødvendig kontakt med hinanden (§ 21); i forberedelsesskolen indførtes et nyt fag, »indledende kulturhistorie«, hvor man skulle gennemgå »Robinson Krusoe« (§ 22); i hovedskolen skulle der gives orientering i alkohollære, sundhedslære og samfundslære (§ 24), og der blev lagt vægt på fag som svømning og kvindelig husgerning. Der foreslås indført skolebade, skolebespisning om vinteren og ansættelse af en skolelæge (§§ 84, 85, 89). Til interesserede forældre skal skoleplanen udleveres gratis (§ 92).

I stedet for timer af almindelig længde foreslås lektioner på ca. 44 minutter! (§ 39) forstået som lektioner à 40 eller 45 min.

I afsnittet om skolens tugt og tvangsmidler hedder det, at skolen skal medvirke til »at opdrage eleverne til ordenssans og sømmelighed« og lærerne må derfor uden for skoletiden »give agt på elevernes forhold ...« (§ 44). Der lægges megen vægt på at undgå legemlig straf, der foretrakkes »formaning, irettesættelse eller anden straf af psykisk art« (§ 45) men hvis det gøres nødvendigt med legemlig straf anføres i detaljer, hvorledes denne tildeles og protokolleres.

Lige så detaljerede er bestemmelserne om lærerpersonalet, om deres kvalifikationer, betingelser for fast ansættelse osv. Man bemærker en bestemmelse om, at skoleinspektøren skal have kontortid »der helt eller delvis skal falde udenfor den af byens arbejderbefolknings sædvanlige arbejdstid.« (§ 63).

Med hensyn til lærernes løn skal det nævnes, at man ønskede dem lønnet efter højeste sats, men »ingen af samtlige ved kommuneskolerne ansatte lærere og lærerinder må i det hele uden skolekommissionens og byrådets samtykke påtage sig lønnet arbejde uden for deres hjem undtagen i de reglementerede ferier.« (§ 66).

Skolevæsenets leder skal være en skoleinspektør, der udnævnes af kongen, og de enkelte skoler skal ledes af viceinspektører. Herom siger forslaget forsigtigt: »Såfremt de lokale autoriteter formene, at ingen af lærerne egne sig til at overtage denne stilling, kan embedet som viceinspektør opslås ledigt og besættes da under iagttagelse af de almindelige regler for lærerkaldelse.« (§ 64).

I afsnittet om særlige bestemmelser pålægges det klasselærerne at

undersøge, i hvor høj grad børnene har erhvervsarbejde (§ 83); børnenes udearbejde, især misbrug af børns arbejdskraft, var taget op af redaktør Sundbo, og han førte i sit blad en kampagne for at hjælpe på dette område.

Lærernes reaktion

Lærerne følte sig meget brøstholdne over forslaget. Der var især fire områder, de følte trang til at protestere imod: 1) at de ikke mere direkte havde været med i forarbejdet, 2) at de disciplinære midler var indskrænket betydeligt i afsnittet om ordensbestemmelserne, 3) at de ikke måtte have lønnet arbejde i deres fritid, og endelig 4) de forkortede timer²².

Lærerne klagede til både byråd og skoledirektion²³ og angreb forslaget ikke blot i de lokale aviser, men også i fagblade og aviser andre steder i landet; med henvisning til det tyske kejserriges hårdhændede kulturpolitik kaldte en lærer i et læserindlæg forslaget for »en bismarcksk skolepolitik«. For skolekommissionen måtte Rybner Petersen tage sig på at forsvare planen²⁴. Men hvor interessant end lærernes protester kan være, er det planens videre forløb i byrådet der skal følges her.

Stridens 1. fase: Skolen

Der var ét forhold, der straks blev aktuelt, da byrådet tog planen til 1. behandling den 20/9 1899, nemlig det økonomiske; hvem skulle betale, eller rettere: hvordan skulle byen klare denne ekstra byrde? Det var beregnet, at reformen skulle koste o. 68.000 kr.²⁵, men efter en grundig gennemgang af byens budget må byrådet erklære, »af hensyn til udgifterne ved planens gennemførelse . . . vedtages betydelige ændringer af denne . . .«²⁶. For at overholde byens budget skulle udgifterne egentlig reduceres til o. 45.000 kr., og det fandt man umuligt, men skæres ned skulle der. Skoleudvalget udskød da en række reformer f. eks. skolebespisningen, udvalget ændrede visse honorarer, og man ændrede på ledernes løn. F. eks. lød forslagets § 63 på, at skoleinspektøren skulle have 12 pligtige timer ugentlig foruden kontortid og sekretærposten for skolekommissionen. Det ændredes senere til 18 timer om ugen (1901) og i den endelige plan (1902) § 21 fastsættes

24 timer ugentlig. På den måde kunne man positivt svare byrådet, der havde spurgt »hvor store besparelser de nu vedtagne ændringer ville blive samt afgive betænkning om, hvorvidt der måtte kunne foretages andre besparelser i forslaget«²⁷. *C. Nielsen Hauge* foreslog yderligere, at man ansatte lærerne med en mindre grundløn²⁸ og *Henrik Pagh* foreslog klassekvotienten forhøjet fra de foreslåede 25 og 30 til henholdsvis 30 og 35; i det færdige forslag i 1902 blev det i de yngste klasser 35, i andre 30 (§ 17).

Den spændte økonomiske situation ses også af, at byrådet indsender lærernes protest- og ændringsforslag til ministeriet med den bemærkning, at man ikke »drister sig til at fremkomme med noget forslag til en skoleplan, hvis gennemførelse i det kommende år vil koste mere end o. 56.000 kr. med det nuværende børnetal, og at man derfor, såfremt der gøres forandringer i den vedtagne plan . . . vil være tvunget til at foreslå besparelser på andre punkter . . .«²⁹

Den 27. august 1900 udbeder ministeriet sig en foreløbig plan, som indsendes den 27. september samme år³⁰.

Den 31. oktober 1900 foreligger ministeriets svar³¹. Ministeriet afviser hele afsnittet om klasseinddelingen, undervisningens ordning og omfang og afsnittet om ordensregler, tugt og tvangsmidler, idet man henviser til, at sådanne bestemmelser ikke hører hjemme i en skoleplan, men i en undervisningsplan. Om § 66 – om lærernes ret til at have andet lønnet arbejde – siger ministeriet, at bestemmelsen bør udgå, da den er for vidtgående. Endelig finder ministeriet, at rettelserne mellem 1. og 2. behandling burde have været forelagt *overlærer N. K. Langvad*, der kunne have drøftet dem med lærerne. Men nu begynder spillet for alvor at blive et politisk spil. *Borgmester Jørgen Lyngbye*, der som alle borgmestre var kongevalgt, var en embedsmand af den gamle skole, og forholdet til socialdemokraterne var mere end køligt. Lyngbye skriver et privat brev til *kontorchef A. P. Weis* i ministeriet og foreslår, at man ikke offentliggør ministeriets svar i byrådet – det kendes endnu kun af ham – og at ministeriet til-

Sådan indleder Vestjyllands Socialdemokrat sit referat af byrådsmødet den 10. april 1902. »Er han skør«? spørger Sundbo og antyder senere i referatet, at der må være noget i vejen med borgmesteren. »Intet normalt menneske vil opføre sig sådan . . .«

(Vestjyll. Soc. dem. 11.4. 1902. Esbjerg Centralbiblioteks avissamling).

kendegiver over for ham, om »ministeriet ønsker det betragtet som ikke modtaget«³². Brevet følges op af et nyt – stadig privat og uden om andre myndigheder – til *ekspeditionssekretær H. F. Hage*, hvori borgmester Lyngbye afslører, hvad der ligger bag ønsket om at forbyde lærerne at have lønnet arbejde. Det hedder bl. a. i brevet³³: »Forholdene ved skolen ere ved tidernes ugunst blevne således, at man, hvis en sådan bestemmelse ikke optages, kan risikere en skjønne dag at se en af lærerne som redaktør eller fast medarbejder ved det herværende socialdemokratiske blad, et smudsblad, hvis tendens f. eks. karakteriseres ved, at der efter den sidste bispevisitats stod en række artikler af næsten blasfemisk karakter, som det almindeligvis påstås er forfattet af et par lærere.«³⁴ Der hentydes her sandsynligvis bl. a. til *lærer Niels Ravn*, der ofte skrev i Vestjyll. Social-demokrat.

Imidlertid kunne sagen naturligvis ikke ordnes i hemmelighed, ministeriets skrivelse kom til behandling, og skolekommission, skoleudvalg og byråd arbejdede videre med sagen. Fra november 1900 til november 1901 var skoleplanen eller dele af den til behandling i byrådet ikke mindre end 10 gange³⁵. Striden førtes om timetal og lønninger, om forkortede timer og § 66, og mellem de forskellige udvalg var der et stadigt tovtækkeri om de mindste detaljer. Den 30.4.1901 vedtog byrådet endelig de forkortede timer³⁶, selv om lærerne havde fremført, at de var uhensigtsmæssige; skolekommissionen hævder, at »de er pædagogisk moderne« og med henvisning til de mange børn, der har plads som bud o. l. hævdes det, at »for sådanne børn er det endnu vanskeligere at holde tankerne samlede og interessen vedlige«³⁷, hvis timerne er af længere varighed.

Stridens 2. fase: Inspektørerne

Ministeriet fik skoleplanen igen i sommeren 1901 og returnerede den 14/9 med yderligere en række bemærkninger. I mellemtiden var der i skoleudvalget kommet til alvorlig strid mellem Sundbo og Rybner Petersen om de nye inspektørers (eller overlæreres) anciennitetsforhold og lønningsforhold³⁸, og denne strid resulterede i en indstilling til byrådet, som dette forkastede³⁹. Hermed brød kompetencestriden ud i lys lue, og borgmester Lyngbye var ude af stand til at formidle et samarbejde mellem parterne. Der indsendtes en redegørelse til ministeriet, hvor byrådet egentlig erkendte, at det ikke kunne blive enigt⁴⁰.

Hermed tog striden en ny retning; i det store og hele var selve skoleplanen færdigbehandlet, nu viste modsætningerne sig i spørgsmålet om, hvordan skolevæsenets ledelse skulle organiseres.

Der var to forslag at tage stilling til: skolekommissionen mente, at der skulle ansættes 1 skoleinspektør og 1 mandlig og 1 kvindelig viceinspektør, den sidste for forskolen. Skoledirektionen foreslog 2 skoleinspektører og 1 viceinspektrice (for forskolen). Skolekommissionen klagede omgående til ministeriet over denne »indgriben i det kommunale selvstyre«⁴¹. Amtet afviste klagen og så »i beklagelsen et udslag af en tendens til overvurdering af skolekommissionens stilling«⁴². Som eksempel på hvorledes gemytternes uoverensstemmelse ytrede sig, kan en procedure- og kompetencestrid i slutningen af 1901 tjene. 9. december 1901 havde ministeriet returneret skoleplanen med en række ændringsforslag. Disse forslag var til behandling på byrådsmøder den 19. dec. og den 30. dec. 1901⁴³. Imellem mødet den 19. og den 30. skulle skoleudvalget behandle nogle punkter og fremsende dem til borgmesteren. Imidlertid kunne medlemmerne ikke samles før jul, og der blev så aftalt møde 2. juledag (!), senere dog flyttet til 27. dec.

Partistillingen i byrådet var 8 »borgerlige« mod 8 socialdemokrater; iflg. forretningsordenen bortfaldt forslag ved stemmelighed⁴⁴. Sundbo, der var socialdemokratisk ordfører, ønskede at udskyde behandlingen af skoleplanen, idet der skulle være nyvalg til byrådet i januar 1902, i håb om at opnå flertal i rådet. Borgmesteren ville ikke udskyde sagen, og Sundbo kunne ikke regne med, at den borgerlige gruppe på selve mødet ville acceptere en udsættelse.

Imidlertid viste det sig den 28. dec., at et medlem af den socialdemokratiske gruppe var bortrejst, og de syv øvrige aftalte da, at de ville udeblive fra byrådsmødet. Når således halvdelen af rådet var fraværende, ville der ikke kunne træffes beslutninger (iflg. forretningsordenen), og sagen ville dermed ikke kunne blive færdigbehandlet i byrådets embedsperiode.

Sundbo og borgmester Lyngby var ikke på talefod, så Lyngby anede intet om komplottet – men det gjorde det bortrejste medlem heller ikke! Uventet nåede han tilbage før beregnet og ilede direkte til byrådsmøde; rådet var beslutningsdygtigt, og punkterne på dagsordenen blev vedtaget.

I vrede over sagens udfald klagede de syv »fraværende« til ministeriet over, at »sagen blev jaget igennem på en tid, da man ellers

ikke plejer at holde udvalgs- og byrådsmøder . . . » og man finder, at flertallet har misbrugt sin magt ved at »gennemtrumfe« forslaget, umiddelbart før et nyt valg finder sted⁴⁵.

Klagen er udformet af redaktør Sundbo og fremsendes gennem skoledirektionen, der videresender den med en påtegning, der vidner om, at direktionen er ved at være træt af den megen Esbjergstrid. »Det var lidet heldigt«, siges det, »at det ældre byråd tog beslutning i sagen«, og direktionen finder det »mindre hensynsfuldt . . . « og foreslår, at sagen forelægges det nye byråd til behandling. Og så slutter direktionen med at erklære, at byrådets forhandlingstone åbenbart mangler »objektivitet og ro«⁴⁶. Men nu bliver den gode borgmester Jørgen Lyngbye vred, både over at socialdemokraterne har drevet gæk med ham, og endnu mere over at direktionen klager over manglende orden i »hans« byråd. Han skriver en redegørelse til ministeriet⁴⁷ – 12 foliosider stor med 11 bilag (udskrift af byrådsprotokollen, mødeindkaldelser, underskrevne erklæringer m. m.) Det er et dokument, der på ejendommelig måde svinger imellem en embedsmands saglige redegørelse og et menneskes græmmelse og forbitrelse over al den fortrædelighed, han er kommet ud i. Indledningen er formel og saglig, men kun 7 linjer nede på 1. side flyder hans vrede over, og han raser mod Sundbo, »der er redaktør af det her i byen udgående Vestjyllands Socialdemokrat, et blad, som under hans ledelse har erhvervet sig ry for voldsomhed i almindelig politisk og agitatorisk henseende og enestående hensynsløshed i arten af angrebene på og formerne for omtale af anderledes tænkende«. Og borgmesteren fortsætter senere: »De ikke socialdemokratiske medlemmer af byrådet ere så vante til, at hvad der kommer fra den side er ukorrekt og tendentiøst, at de have vænnet sig til . . . «

Men også skoledirektionen får læst og påskrevet: »Jeg skal dog ikke følge skoledirektionens eksempel og rette angreb på andre, uden at disse få lejlighed til at blive bekendt med angrebene . . . « Skoledirektionens udtalelse kan ikke, skriver han, opfattes anderledes, »end at de indeholde en sigtelse for unfair handlemåde, der først og fremmest må falde på mig som byrådets formand . . . « Lyngbye finder det ejendommeligt, at skoledirektionen »udslynger den art beskyldninger . . . uden at der – om end kun ganske privat – var givet dem lejlighed til at udtale sig . . . « Og helt opbragt erklærer han »jeg kan med sandhed sige, at det aldrig er falden mig ind blot med en tanke . . . at

Et lille afsnit af borgmester Lyngbys klage til Kirke- og Undervisningsministeriet den 13. maj 1902, hvori han bl. a. angriber skoledirektionen, selv om hovedparten af brevet er rettet mod redaktør Sundbo. (Original i Rigsarkivet).

byrådets flertal skulle bruge sin magt på uberettiget vis.« Punkt for punkt gennemgår han hele sagens formelle behandling og vedlægger akt for akt sin dokumentation, indtil han sluttelig igen protesterer mod skoledirektionens behandling af klagen⁴⁸.

Den stærke reaktion mod skoledirektionen kan måske skyldes, at direktionen tidligere havde karakteriseret skoleplanens behandling som »mekanisk«, »kontormæssig« og »bureaukratisk«⁴⁹, og det er da sandt, at et væld af procedurespørgsmål forsinkede sagen urimeligt og nok kunne få skoledirektionen til at ryste på hovedet. På den anden side forstår man borgmesterens kvide; det *var* ikke let at forene konservative sjæle som pastor Bruun og realskolebestyrer Rybner Petersen med en ærkesocialist, principrytter og idealist som redaktør Sundbo.

Amtet tager sig i øvrigt ikke af borgmesterens brev. Skoledirektionen erklærer, at den »finder det ganske interesseløst at indlade sig

på en gendrivelse af borgmesterens meget vidtløftige redegørelse ... den er ganske uden betydning for gennemførelsen af Esbjerg skoleplan«⁵⁰.

Først den 28. april 1902 vedtog byrådet skoleplanen, og den 30. juli s. å. godkendtes den af ministeriet med tilbagevirkende kraft fra 1. januar 1901. Man havde bevaret langt de fleste af de forbedringer der var planlagt, f. eks. ordningen med skolelæge og børnebevisning; skolens organisation var uforandret, men bestemmelserne om lærernes ekstraarbejde var forsvundet.

Den lange strid om skolens ledelse resulterede i, at hver skole fik sin inspektør, og én af dem blev ansat som sekretær for skolekommission og skoleudvalg. Således var man efter endeløst tovtækkeri nået frem til en plan, alle kunne tiltræde, men hermed var trængslerne ikke forbi. Fra at være en strid om principper endte den i strid om personer.

Sidste fase: Personerne

Ældst i skolens tjeneste var N. K. Langvad, der havde været ansat som leder af den første skole siden 1877, fra 1894 som overlærer. Agtet og respekteret var han af alle, men det var et spørgsmål, om han var den rette til at lede et stort skolevæsen. Borgmester Lyngbye skrev allerede i 1899 til kontorchef Weis⁵¹, at byrådet har »gennem en årrække kendt Langvad og holdt af ham, fordi han utvivlsomt er en brav og retsindig mand« og derfor kunne man ikke »bekvemme sig til at der brugtes stærke ord om det uheldige i at få ham til leder«. Formanden for skoledirektionen, provst Obelitz, »kan tiltræde de lokale autoriteters opfattelse af overlærer Langvad som en flink lærer, men ikke kvalificeret til at forestå et skolevæsen som Esbjergs ...«⁵². Rybner Petersen formulerede i et indlæg sit syn således: »Skolevæsenet her ... ubetinget trænger til at komme under ledelse af en enkelt dygtig, frisindet og energisk mand ...« og det vil »være heldigst at en sådan mand kommer andet steds fra«⁵³. Hverken Langvad eller de andre ledere kunne gøre krav på at blive ansat, men om Langvad siger skoledirektionen dog, at det er »billigt og retfærdigt at han som dog realiter har været betragtet som overlærer anerkendes som sådan ved den af ham ledede skole«⁵⁴.

Alle tre embeder blev opslået, og derfor måtte de tre ledere søge

konstitution i de embeder, de allerede havde, for at kunne søge de opslåede. Det lyder som en dårlig vittighed, men er et udtryk for, hvor akavet situationen var blevet. Med hensyn til Langvad blev han indstillet som inspektør ved et møde den 28. maj 1903⁵⁵. Samtidig indstilledes som den anden inspektør *A. H. Larsen* fra Middelfart. Denne sidste indstilling medførte en fornyet udveksling af klager. Mindretallet – socialdemokraterne – anså Larsen for at være »ganske uskikket til at lede nogen del af Esbjergs skolevæsen«⁵⁶, og man fandt det forkasteligt, at indstillingen var sket på det nævnte møde; man fandt at »de højtbeskattede benytter deres tilfældige magtstilling til afgørelse af så vigtige sager på et tidspunkt, hvor byrådet ikke er fuldtalligt«. »Det tilfældige« skyldes det forhold, at et medlem af socialdemokraternes gruppe var afgået ved døden den 4. maj, og der havde endnu ikke fundet suppleringsvalg sted. Mere reelt var baggrunden nok den, at socialdemokraterne havde en lokal favorit til posten, nemlig lærer Niels Rand⁵⁷.

Tilbage stod at få stillingen besat som inspektør for forskolerne, eller rettere inspektricen. Siden 1894 havde *Marie Christensen* virket som førstelærerinde og fra 1897 som tilsynsførende ved forskolen. Også her kunne man skoledirektionens side erklære »om end den kan finde det billigt, at hun kommer til at beklæde denne stilling (som inspektrice) . . . må anse det for tvivlsomt, om hun har noget juridisk krav derpå . . .«⁵⁸. Skolekommissionens flertal »fandt hun var selvskreven«⁵⁹ og indstillede hende⁶⁰, men byrådet forkastede indstillingen, hvad der førte til nye klager og stridigheder. Rybner Petersen erklærede, at »forskolen hidtil har været den bedste afdeling af den kommunale skole«⁶¹, medens mindretallet var sikker på, at der »ikke kan fremkomme fredelige tilstande inden for skolevæsenet med mindre der ansættes en anden inspektrice«⁶². Socialdemokraterne under Sundbos ledelse sinkede sagen i flere måneder ved at forlade byrådets møder, når man nåede til skolespørgsmål, således at byrådet var ubeslutningsdygtigt, men det lykkedes dog til sidst at få sagen forliget. 1. juli 1903 var de tre embeder besat, og man kan betragte striden som afsluttet. Til gengæld begyndte byrådet næsten omgående at drøfte ny skoleplan, bl. a. fordi almenskoleloven af 1903 åbnede nye muligheder, og med den interesse der var for skolens udbygning var man ikke sen til at udnytte mulighederne.

.....

Skolestriden fra 1899 til 1902 førte til en dyb modsætning mellem lærerne i byen og myndighederne, især var der bitterhed mod Sundbo, som mange lærere anså for en skolediktator⁶³. Striden om besættelsen af lederstillingerne i 1902–03 førtes til dels for åbne døre og måtte virke sårende og nedværdigende for de pågældende; byen fik et ilde rygte i skolekredse af denne grund.

Hvorfor fik uenigheden om skoleplanen en så omfattende karakter? Det er naturligvis ikke muligt at give nogen entydig forklaring herpå, men tre forhold spiller en rolle i denne forbindelse.

For det første prægedes byen af en stærk lokalpatriotisme, der i høj grad næredes af den foragt, man mødte fra visse embedsmænds side; centraladministrationens tempo var ikke Esbjergs, og ofte opfattede borgerne det langsomme tempo som en slags chikane. Derfor reagerede byrådet og andre myndigheder så stærkt mod, at »københavnere« skulle blande sig i »deres« bys forhold.

For det andet var der en afgrund mellem de pædagogiske intentioner og de økonomiske realiteter. Den omtalte krise i 90'erne satte sig spor langt ind i 1900'tallet, og det er betegnende, at danske pengeinstitutter ikke ville låne byen penge i 1899; i stedet hentede byen et lån i England⁶⁴. Indbyggernes skatteevne var meget lav⁶⁵, og mangel på en fornuftig prioritering af opgaverne gjorde ikke forholdene lettere. Byen ville alt og ville det straks, og dette misforhold mellem ønsker og muligheder måtte skabe store vanskeligheder.

For det tredje spiller det en rolle, at personerne var som de var. Esbjergs udvikling i løbet af nogle få tiår tiltrak folk med initiativ og individualitet, men betød også mangel på form og tradition. De stærke personligheder kom til at spille en dominerende rolle, især gælder dette for redaktør Sundbo, hvis betydning for byen og navnlig skolen var enorm. Hverken han, Rybner Petersen eller de øvrige byrådsmedlemmer havde parlamentarisk træning, og samarbejdets kunst var ikke lært til bunds. Det er vanskeligt at drage grænsen mellem individualitet og stædighed og svært at se, om disse træk er kvalitet eller brist.

Det er udenfor enhver tvivl, at alle ønskede et godt skolevæsen. Det ry Esbjerg senere har fået på dette område var just, hvad byens fædre ønskede.

PERSONLISTE

Chr. Bruun. 1852–1926.

Sognepræst i Esbjerg 1891–1918. Formand for skolekommissionen, formand for Esbjerg Realskoles bestyrelse.

Marie Christensen. 1861–1922.

Lærerinde, ansat i Esbjerg 1894–1921. Udnævnt til inspektrice for forskolen i 1903.

H. F. Hage. 1849–1904.

Cand. jur. Ekspeditionssekretær i undervisningsministeriet.

N. K. Langvad. 1843–1912.

Lærer, ansat i Esbjerg 1877–1906. I 1873 åbnede han en privatskole, der i 1877 overgik til kommunen under hans ledelse. Overlærer 1894, udnævnt til inspektør 1903.

A. H. Larsen. 1860–1948.

Lærer, ansat i Esbjerg som skoleinspektør 1903–1930.

Jørgen Lyngbye. 1836–1927.

Cand. jur. Borgmester i Esbjerg 1899–1907.

C. Nielsen Hauge. 1870–1940. (den senere minister).

Snedker, senere journalist, bosat i Esbjerg 1896–1902. Medlem af byrådet, valgt af Socialdemokratiet, 1899–1902. Medlem af skolekommission og skoleudvalg.

C. A. Obelitz. 1850–1922.

Sognepræst i Varde og provst for Skads herreds provsti 1886–1900. Formand for skoledirektionen.

Henrik Pagh. 1859–1922.

Grosserer, bosat i Esbjerg fra 1889. Medlem af sognerådet 1894–98, af byrådet 1899–1905 og igen 1913, valgt af Højre. Formand for skoleudvalget 1899–1900.

Niels Rand. 1868–1918.

Lærer, ansat i Esbjerg fra 1890 til sin død. I perioder referent til Vestjyllands Socialdemokrat.

O. Rybner Petersen. 1862–1919.

Realskolebestyrer i Esbjerg fra 1889. Medlem af byrådet 1899–1906, valgt af Højre. Medlem af skolekommission og skoleudvalg.

J. P. Sundbo. 1860–1928.

Redaktør af Vestjyllands Socialdemokrat fra 1898. Medlem af byrådet fra 1900 til sin død, valgt af Socialdemokratiet. Medlem af skolekommissionen og formand for skoleudvalget i de omtalte år.

A. P. Weis. 1851–1935.

Cand. jur. Kontorchef i undervisningsministeriet.

BENYTTED E KILDER

Rigsarkivet (RA):

Undervisningsministeriets akter, 2. dept., 2. kont. ØØ 3091.

Esbjerg byhistoriske Arkiv (BA):

sag Skolevæsen, kommunale.

Forslag til skoleplan 1899, skoleplan 1900, skoleplan 1901, skoleplan 1902.

Esbjerg Rådhusarkiv:

Byrådets forhandlingsprotokol 1898–1903.

Skolekommissionens forhandlinger 1899–1903.

Skoleudvalgets forhandlinger 1899–1903.

Trykte fremstillinger:

A. H. Larsen: Esbjerg kommunale skolevæsen i 40 år, 1917.

N. K. Langvad: Beretning om det kommunale skolevæsen 1902.

Beretning for Esbjerg Gymnasium og Realskole 1914.

Beretning for Esbjerg Statsskole 1938 og 1939.

Vestjyllands Socialdemokrat.

Esbjerg Avis.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Om skolevæsenets første år har skoledirektør Olaf Petersen skrevet i »Esbjerg 1868–1943«, s. 215ff; i skolevæsenets beretning 1902 har overlærer N. K. Langvad givet en oversigt over tiden fra 1877–1902; endvidere henvises til A. H. Larsens skrift.
2. Indbyggertallene er fra Åge Ågesen: Esbjergegnens erhvervsgeografiske betydning, trykt i »Esbjerg 1868–1943« s. 322f.
Elevtallene fra Beretning 1902.
3. Skolekomm. forh. s. 238.
4. A. H. Larsen, anf. arb.
5. Beretning 1902.
6. Byrådets forh. 10/1 1899.
7. Skolevæsen BA.
8. Byrådets forh. 20/9 1899.
9. Vagn Dybdahl: Partier og erhverv, I s. 97.
10. I Vestjyllands Socialdemokrats jubilæumsnummer 15/3 1935 findes oplysninger om partiets start.
11. se f. eks. A. H. Larsens skrift.
12. Skolekomm. forh. 10/5 1897.
13. Udtalelsen er sandsynligvis formet af overlærer Langvad; brev af 7/6 1901. BA.
14. Realskolens historie er skrevet af lektor B. Tegnagel-Jørgensen i Esbjerg Statsskoles beretning 1938 og 1939. I Esbjerg Gymnasiums 25. årsberetning, 1914, s. 11–44 har Rybner Petersen skrevet en erindringsartikel om sine 18 år i Esbjerg.
15. Statsskolens beretning 1939, s. 7. Realskolen overtages af staten i 1920; fra 1907 hedder skolen Esbjerg Gymnasium.
16. sst.

17. sst.
18. Esbjerg Gymnsiums beretning 1910.
19. F. eks. i læserbreve i Vestjyllands Socialdemokrat 1898 og i september 1899.
20. Om Rybner Petersen se note 14.
21. I Byhistorisk Arkiv findes både det oprindelige forslag til skoleplan og de reviderede planer de følgende år.
22. En række udtalelser fra lærere og fra lærerrådet findes under betegnelsen skoleplan i arkivet. BA.
23. Skrivelse af 14/4 1900. RA.
24. Nationaltidende, tillæg Undervisningstidende. 13/8–23/8 1900.
25. sst.
26. Byrådets forh. 25/1 1900.
27. sst 3/4 1900.
28. Skolekomm. forh. 15/3 1900.
29. Byrådets forh. 19/4 1900.
30. sst. pågældende datoer.
31. Hele den efterfølgende korrespondance ligger i ØØ 3091. RA.
32. Brev af 9/11 1900. RA.
33. Brev af 11/11 1900. RA.
34. Den omtalte bispevisitats førte til en kollegial strid, idet nogle lærere hævdede, at lederen af forskolen, Marie Christensen, havde optrådt illoyalt over for en kollega ved skolen. Da Socialdemokratiets gruppe i byrådet senere modsætter sig Marie Christensens advancement, drages denne strid atter frem.
35. Byrådets forhandlinger 29/12 1900; 10/1, 25/4, 30/4, 7/6, 27/6, 10/10, 9/12 og 19/12 1901.
36. Byrådets forh. 30/4 1901.
37. Skolekomm. forh. 6/4 1900.
38. Denne del af striden er hovedemnet for drøftelserne hele året 1901 og langt ind i 1902, se f. eks. byrådets forh. 29/12 1900, 30/4 1901 og 13/7 1901.
39. Byrådets forh. 10/10 1901.
40. Redegørelse af 19/10 1901. RA.
41. Skolekomm. klage af 21/1 1902. RA.
42. Skrivelse af 27/5 1902. RA.
43. Byrådets arbejdspress var så stort, at der ofte afholdtes møder mellem jul og nytår, f.eks. 30/12 1898, 4/1 1900, 29/12 1900. Udvalgene holdt ofte møder på søndage.
44. Sundbo var ikke interesseret i at forslaget skulle bortfalde, idet hele arbejdet ville blive forsinket. Trods alle de taktiske obstruktionsforsøg presser Sundbo i virkeligheden på, for at få arbejdet tilendebragt.
45. Brev af 5/1 1902. RA.
46. Skoledirektionens brev af 21/1 1902. RA.
47. Redegørelse af 13/5 1902. RA. Når redegørelsen først fremkommer i maj,

skyldes det flere lokale forhold; ved byrådsmødet i april holdes der storvask om det famøse komplot, og derefter følger borgmesterens redegørelse

48. Brevet nævnet i note 46.
49. Bl. a. i brev af 15/12 1901. RA.
50. Brev af 26/5 1902. RA.
51. Brev af 16/10 1899. RA.
52. Brev af 17/10 1899. RA.
53. Rybner Petersen i brev til skoledirektionen 15/5 1902. RA.
54. Skoledirektionens brev af 10/8 1901. RA.
55. Byrådets forh. nævnte dato. Betegnelsen inspektør afløses 1913 af overlærer.
56. sst.
57. Skolekomm. forh. maj 1903; Vestjyllands Socialdemokrat 29/5 1903.
58. Skoledirektionen 27/5 1902. RA.
59. Skrivelse af 1/2 1902. RA.
60. Skolekomm. forh. 23/12 1901.
61. Svar på klage 15/5 1902. RA.
62. Byrådets forh. 28/5 1903.
63. Se f. eks. Esbjerg Avis og Vestjyllands Socialdemokrat efter de pågældende byrådsmøder; endvidere pjecer af Niels Vestergård og sagen vedr. afskedigelsen af lærer Osvald Hansen. BA.
64. Borgmester Lyngbyes »fortrolige skrivelser« i Esbjerg Rådhusarkiv.
65. Se f. eks. kommunaldirektør Hans Nielsens redegørelse i Esbjerg 1868–1943 s. 54 ff.